

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра психології та
соціальної роботи

КУРСОВА РОБОТА
на тему:
**«КРИЗА РАННЬОГО ДИТИНСТВА
ТА СПОСОБИ ЇЇ КОНСТРУКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ»**

Виконала:

студентка групи ПС-21
Петрук Юлія Сергіївна

Перевірив:

к.психол.н., доцент
Гіряк А.Н.

Тернопіль – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВІКОВА КРИЗА ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	5
1.1. Поняття та сутність вікових криз	5
1.2. Характеристика вікових криз на різних етапах життєвого шляху	11
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОТІКАННЯ ВІКОВОЇ КРИЗИ НА ЕТАПІ РАНЬОГО ДИТИНСТВА	19
2.1. Зміст вікової кризи на етапі раннього дитинства	19
2.2. Способи конструктивного вирішення вікової кризи на етапі раннього дитинства	26
Висновки до розділу 2	32
ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	35

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти характеризується пошуком нових підходів у педагогічній теорії та практиці. Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, Базовим компонентом дошкільної освіти визначено, що особливої уваги потребує розвиток дитини трирічного віку як особистості, яка формується, засвоєння нею всього розмаїття досягнень суспільства та здатності використовувати набуті знання, уміння та навички в самостійній пізнавальній і творчій діяльності, що вимагає конструктивного вирішення кризи трьох років.

Криза (грец. *krisis* – рішення, перелом) – нормативний, нестабільний процес, який виникає під час переходу людини від одного вікового періоду до іншого, пов'язаний з якісними перетвореннями у соціальних відносинах, діяльності, свідомості і виявляється в цілісних психічних і особистісних змінах. Традиційно психологія описувала кризи як різко негативні процеси відмирання і згорання, розкладу сформованого на минулому ступені, зниження темпу розвитку, підвищення вразливості, внутрішньої нестійкості, як найнебезпечніші та складні періоди, що потребують особливої уваги.

Однією з основних проблем сьогодення на етапі вікової кризи є створення умов для своєчасного повноцінного фізичного, психічного й духовного розвитку кожної дитини раннього віку, формування її життєвих компетентностей. У зв'язку із цим одне з головних завдань педагога ДНЗ полягає в тому, щоб створити умови для самостійного розвитку дитини, прояву її особистісного потенціалу. Базовий компонент дошкільної освіти виокремлює ранній вік як основу для формування ключових компетентностей дитини.

Проблема вікової кризи на етапі раннього дитинства перебуває в центрі уваги багатьох вчених, як психологів (Л. Венгер, О. Запорожець, В. Зінченко, Є.Ігнат'єв, В. Мухіна), так і педагогів (В. Аванесова, М. Поддьяков, О.Усова, Є. Фльоріна). Значення вікової кризи на етапі раннього дитинства важко переоцінити. Саме цей вік найбільш сприятливий для вдосконалення органів

чуттів, накопичення уявлень про навколишній світ. Видатні зарубіжні спеціалісти в галузі дошкільної педагогіки (М.Монтесорі, Ж.–О.Декролі), представники дошкільної психології (С.Русова, О.Запорожець, О.Усова, Н.Сакуліна) вважали, що вікова криза на етапі раннього дитинства є однією з базових компетентностей дитини раннього віку.

Доведено, що вікової кризи на етапі раннього дитинства виступає обов'язковим складником розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підтверджується наявністю значної кількості методичного матеріалу (Л. Артемова, А. Бондаренко, Л. Васильєва, Н. Венгер, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, З. Максимова, Л. Олійник). Проте в практиці дошкільної освіти подолання та конструктивне вирішення вікової кризи на етапі раннього дитинства здійснюється нецілеспрямовано. Це зумовлює актуальність проблеми та вибір теми курсової роботи.

Об'єктом дослідження є теоретичні і практичні аспекти протікання кризи на етапі раннього дитинства.

Предмет дослідження – особливості конструктивного вирішення кризи на етапі раннього дитинства.

Мета дослідження – обґрунтувати зміст, симптоми та особливості перебігу кризи на етапі раннього дитинства та визначити шляхи її конструктивного вирішення.

Завдання дослідження:

1. Розкрити поняття та сутність вікових криз.
2. Вивчити специфіку протікання вікових криз на різних етапах життя.
3. Охарактеризувати зміст вікової кризи на етапі раннього дитинства.
4. Обґрунтувати способи конструктивного вирішення вікової кризи на етапі раннього дитинства.

Методи дослідження: аналіз, синтез, класифікація, систематизація та узагальнення даних науково–психологічної літератури, вивчення, узагальнення та систематизація досвіду роботи практичних психологів, теоретичне узагальнення.

РОЗДІЛ 1

ВІКОВА КРИЗА ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Поняття та сутність вікових криз

Очевидно, немає у світі людського індивіда, яка б упродовж тривалих років життєвого шляху не долала кризові періоди. Вікова криза характеризує стан, який породжується неunikною питаннюю, яка не піддається розв'язанню за короткий час звичним способом. Прийнято вважати, що життєві вікові кризи знаменують поворотний пункт життєвого шляху і, як правило, пов'язані з нелегким, часто болісним вибором варіанта подальшої життєвої організації.

Серед психологів немає однозначності в оцінці актуальності кризових періодів розвитку особистості. Одні вчені-дослідники вважають, що це ненормальне явище, результат неправильного виховання особистості. Інші вбачають у вікових кризах конструктивну функцію для особистості. Наприклад, вчений Л. Виготський розглядав чергування кризових і стабільних періодів людського життєвого шляху як закон психологічного розвитку особистості. На його думку, у критичні періоди не припиняється конструктивна робота людського індивіда, а руйнівна діяльність спричинена потребою розвитку нових властивостей і рис. Тому перехід до вищої вікової фази часто викликає сповільнення темпів психічного розвитку. Проте кризові явища в людському житті пов'язуються не тільки з психічним, а й соціальним розвитком особистості. Через це зміст понять «психологічний вік» і «соціальний вік» не завжди збігаються. Можливі випадки, коли особистість відповідає своєму психологічному віку, а в плані психосоціальної зрілості інфантильна [19, с.102].

Поняття «життєва вікова криза особистості», «критичні життєві ситуації особистості», «вікова криза особистості» часто використовуються у сучасній науковій літературі. Саме поняття «вікова криза особистості» характеризує, що вона породжується питаннюю, яка постала перед індивідом і якої він не може уникнути та не може розв'язати за короткий час і звичним способом. «Життєва

вікова криза особистості» – «феномен внутрішнього світу індивіда, котрий виявляється в різних формах переживання непродуктивності свого життєвого шляху» [26, с. 55]. Життєва вікова криза особистості є поворотним пунктом життєвого шляху, який виникає в ситуації неможливості реалізації життєвого замислу, що склався.

Існують різні погляди щодо природи виникнення життєвої вікової кризи особистості. Деякі вчені-дослідники вважають, що «життєва вікова криза виникає як емоційна реакція людського індивіда на загрозливу ситуацію, коли виникають суттєві перешкоди у процесі досягнення життєво важливих цілей, котрі неможливо подолати звичним способом» [35, с. 19]. Вікова криза, на думку інших вчених-дослідників, може виникнути і в умовах, котрі зовні виглядають ніби цілком мирно [16, с. 162].

Проте, існують деякі ситуації, які є кризовими для всіх або більшості людських індивідів. До таких вчені-дослідники відносять: вступ до дитячого садка, до школи, підлітковий вік, закінчення школи, початок трудової діяльності, народження дитини в сім'ї, вихід на пенсію. Такі ситуації, змінюючись протягом життєвого шляху індивіда, визначаються як вікові кризи розвитку, на відміну від випадкових криз: безробіття, стихійного лиха, інвалідності, еміграції. Саме в такі періоди життєвого шляху висуває до людського індивіда найбільші вимоги. Наслідки вікових криз можуть бути різними, як негативні, так і позитивні. Зрештою «вікова криза постає водночас і як загроза для особистості, і як можливість для росту» [21, с. 89].

Головний симптом наближення нормальної вікової кризи особистості – це психічне насичення провідною діяльністю. Наприклад, у дошкільному віці такою діяльністю є гра, у молодшому шкільному віці – освіти, в підлітковому – інтимно-особистісне спілкування. Саме провідна діяльність забезпечує можливість для подальшого розвитку особистості, і якщо вікову детермінанту вичерпано і в межах наявної провідної діяльності не створюються сприятливі умови для зростання, вікова криза особистості стає неминучою [6, с. 94].

Щодо анормальної (регресивної) вікової кризи особистості, то вона не пов'язана із завершенням певного етапу психічного розвитку і виникає за складних життєвих обставин, коли людському індивіду доводиться переживати події, які раптово змінюють її долю. Навіть незначна неприємність стає поштовхом для розгортання кризового стану. Тому так важливо знати рівень так званого «біографічного стресу» в особистості, кількість негативних подій, які виникали протягом останнього місяця, року тощо.

Найбільший внесок у вивчення критичних періодів у ранньому дитячому віці зробив відомий вчений Л. Виготський [7]. Він вводить поняття про два типи вікових періодів (віку) – критичний і стабільний. У відносно стабільному періоді дитина раннього віку розвивається в основному в результаті мікроскопічних змін її особистості, які нагромаджуються до певного рівня, а потім в результаті стрибка з'являється певне вікове новоутворення. Стабільні періоди вивчені-дослідники значно повніше, ніж критичні. У період вікової кризи розвиток набирає стрімкого, часто катастрофічного характеру, який вчений порівнює з революційними змінами.

Стабільний період особистості переважно характеризується гармонією між соціальним середовищем і ставленням дитини до нього, критичний – дисгармонією, суперечністю. Розвиток у стабільний період сприяє розвитку нової структури особистості – новоутворення. Це порушує гармонію між дитиною і оточуючим соціальним середовищем. Виникає суперечність, яка свідчить, що підростаюча особистість переростає спосіб свого існування. Вона прагне перейти на наступну вікову сходинку, а соціальні умови утримують її на попередній стадії, і виникає вікова криза. Переломні, критичні періоди в житті дитини (вікова криза) обумовлені внутрішньою логікою самого процесу розвитку. Л. Виготський виділив п'ять періодів:

- вікова криза новонародженості відокремлює ембріональний період розвитку дитини від періоду немовляти;
- вікова криза 1 року відокремлює період немовляти від раннього дитячого віку;

- вікова криза 3 років є перехідним періодом від раннього до дошкільного віку;
- вікова криза 7 років є поєднуючою ланкою між дошкільним і шкільним віком;
- вікова криза 13 років співпадає з переломом розвитку при переході від шкільного до пубертатного віку [7, с. 48–49].

За Л. Виготським, у критичні періоди розвитку особистості виникають такі новоутворення, які не зберігаються у наступному віковому періоді, а лише беруть участь у розвитку, що приводить у стабільні періоди до стійких новоутворень. Розвиток у критичних періодах часто супроводжується більш-менш гострими конфліктами дитини з оточуючими. Дитина раннього віку стає відносно важковиховуваною, тобто іншою відносно до самої себе попередньої. Останнє означає, що особливості поведінки не можуть виступати ознакою вікової кризи. Лише при виявленні змін у поведінці особистості можна ставити, і то лише як гіпотезу, діагноз – вікова криза.

Вікова криза не є одномоментним актом. Л. Виготський ввів поділ критичного віку особистості на передкритичну, власне критичну і посткритичну фази. У першій фазі виникає суперечність, у другій – суперечність загострюється і досягає кульмінації, а в третій фазі відбувається розв'язання суперечності через виникнення нової психосоціальної ситуації розвитку, тобто через налагодження нової гармонії між дитиною і соціальним середовищем [7]. Слід підкреслити, що змістом вікової кризи психічного розвитку особистості є суб'єктивація новоутворення стабільного періоду. Тобто виникнення новоутворення проходить етапи: формування (в стабільний період) і суб'єктивація (в критичний період). Під об'єктивацією розуміють перетворення новоутворення в здібність самого діючого суб'єкта.

Описуючи кризові періоди розвитку особистості, Л. Виготський підкреслює, що зовні вони характеризуються ознаками, протилежними до стабільних періодів:

– межі, які відокремлюють початок і кінець вікових криз особистості від суміжних періодів, нечіткі. Вікова криза виникає непомітно, її початок і кінець важко діагностувати;

– як правило в середині критичного періоду розвитку особистості спостерігається кульмінація, наявність якої відрізняє даний період від інших;

– у поведінці дитини відбуваються зміни, вона стає важковиховуваною. Дитина раннього віку випадає з системи освітнього впливу, знижуються успішність, інтерес до занять. Можливі конфлікти з оточуючими [7, с. 51].

Конфлікт розглядається як необхідна умова розвитку особистості в період вікової кризи. Позитивний смисл конфлікту полягає в першу чергу у тому, що дитина раннього віку на цьому етапі сама розкриває свої власні можливості, розуміє неможливість прямого втілення ідеальної (ідеалізованої) форми в реальне життєвого шляху (М. Єлагіна, Т. Гуськова). Підростаюча особистість повинна відчувати межу своїх можливостей, зокрема у формі міри своїх свобод.

Більш ґрунтовний аналіз дозволив Н. Завгородній виявити глибинні особливості у поведінці дітей в період вікової кризи:

– розвиток, на відміну від стабільних періодів, здійснює швидше руйнівну, ніж прогресивну роботу;

– прогресивний розвиток особистості у цей період тимчасово призупиняється; на перший план виходять процеси згортання, розпаду і розкладу того, що утворилося в попередньому (стабільному) періоді;

– дитина раннього віку не стільки здобуває, скільки втрачає з одержаного раніше; форми інтересів, що сформувалися раніше, розпадаються [17, с. 64].

Вказані особливості пояснюють факт, що вікові кризи розвитку особистості описуються, як правило, з негативного боку. Разом з тим, на думку Л. Виготського, вікова криза є єдністю процесів створення і руйнування, безперервності і перервності. Слід зауважити, що ряд вчених-дослідників не в усьому погоджуються з вченим Л. Виготським. Зокрема, О. Леонт'єв вважав, що «вікова криза розвитку особистості є гострим періодом у розвитку і не є обов'язковим симптомом переходу від одного стабільного періоду до іншого,

що неминучими є не вікової кризи, а переломи, якісні зрушення у розвитку. Вікова криза є свідченням того, що перелом не відбувся своєчасно» [20, с. 46].

Результати досліджень різних авторів (Л. Анциферова, Л. Виготський, Ф.Василюк, Е. Донченко, Т. Титаренко) і запропоновані класифікації життєвих вікових криз можна об'єднати в одну:

- вікові (нормативні вікові кризи) – вікова криза одного, 3-х років, підліткова вікова криза, вікова криза 30 років, вікова криза «середини життєвого шляху» тощо;

- за параметром тривалості: мікрівікові кризи – тривають кілька хвилин; короткочасні – біля чотирьох – шести тижнів; довготривалі – до одного року;

- за параметром результативності: конструктивні, деструктивні;

- діяльнісним параметром: вікова криза операційного аспекту життєдіяльності: «не знаю, як жити далі»; вікова криза мотиваційно-цільового аспекту: «не знаю, для чого жити далі»; вікова криза смислового аспекту: «не знаю, навіщо жити далі»;

- параметром спричиненості: вікові кризи розвитку особистості, викликані інтрапсихічними чинниками; вікові кризи розвитку особистості, викликані ситуаційними чинниками;

- за параметром складності: прості вікові кризи розвитку особистості, викликані однією подією; багатовимірні вікові кризи розвитку особистості, що торкаються всіх аспектів життєвого шляху [35, с. 19–20].

Отже, дослідники пов'язують виникнення вікової кризи з бурхливими перетвореннями психіки у нестабільні періоди розвитку та становлення індивіда, які приходять на зміну повільним та поступовим, еволюційним змінам у періоди відносної стабільності. Стабільні періоди життєвого шляху найчастіше узгоджують особистість із з собою, приносять відчуття спокою, внутрішнього комфорту. Нестабільні періоди нерідко пов'язані з внутрішньо-особистісним конфліктом, дисгармонією, стражданнями.

1.2. Характеристика вікових криз на різних етапах життєвого шляху людини

Складові соціуму нерівноцінні і неоднаково впливають на людського індивіда в різні періоди його становлення. Найвідчутнішими щодо цього є кризові періоди в житті людського індивіда, а також економічні, політичні, релігійні, побутові, соціально–психологічні, соціокультурні умови, дія яких може бути як стабілізуючою, так і деструктивною. У різні періоди життєвого шляху людського індивіда відбуваються зміни в психіці. Вони можуть розгортатися повільно і поступово (еволюційні зміни). У кризові періоди розвитку і становлення людського індивіда ці зміни раптово вибухають, розвиваються бурхливо і швидко, призводячи до глибоких наслідків. Цей психологічний феномен позначений поняттям «вікові кризи».

Традиційно виокремлюють вікові кризи дитинства, підліткового, юнацького, похилого віку, зрілості. Крім актуальності кризових періодів розвитку особистості, психологічна наука вивчає кризові стани, щодо яких теж побутують різні погляди. Наприклад, Л. Орбан–Лембрик виокремлює такі кризові стани у підлітковому віковому періоді: філософська інтоксикація (інтенсивна інтелектуальна діяльність, спрямована на самостійне розв'язання «вічних» питань – сенсу життєвого шляху, призначення людства тощо); вікова криза втрати сенсу життєвого шляху (супроводжують її висновки про безглуздість життєвого шляху, що підвищує ризик суїциду); афективно–шокові реакції (виникають у відповідь на зовнішню психотравмуючу ситуацію – напад бандитів, смерть родичів, тривають недовго і можуть спричинити реактивну депресію або посттравматичний стрес) [26, с. 63].

Періодизація психічного розвитку особистості враховує насамперед психофізіологічні зміни в організмі людського індивіда, а періодизація соціального розвитку спирається на особливості взаємодії людського індивіда з соціумом на різних етапах його життєвого шляху, тобто на міру його включення в суспільну діяльність та соціальні контакти, особливості засвоєння соціального досвіду і відтворення соціальних зв'язків. Тому вона має дещо інші

вікові межі. Наприклад, згідно з періодизацією психічного розвитку, старший підлітковий вік і ранній юнацький вік належать до різних вікових періодів, а згідно з періодизацією соціального розвитку – до єдиного маргінального (перехідного) періоду соціалізації особистості.

За твердженням Е. Еріксона, протягом життєвого шляху людський індивід переживає вісім криз, які є специфічними для кожного вікового періоду, а їх перебіг зумовлює розвиток особистості в соціумі (нормальну чи аномальну лінію): вікова криза довіри – недовіри (перший рік життєвого шляху); автономія – сором та сумніви (2 – 3 роки); ініціативність – почуття провини (3 – 6 років); працьовитість, старанність – комплекс неповноцінності (7–12 років); особистісне самовизначення, ідентифікація – конформізм (12–18 років); комунікабельність – ізолюваність, замкненість (близько 20 років); турбота про виховання нового покоління – «занурення в себе» (30 – 60 років); задоволення від прожитого життєвого шляху – відчай (більше 60 років) [10, с. 57–58].

У контексті цієї концепції становлення особистості є зміною етапів, на кожному з яких відбувається якісне перетворення внутрішнього світу людського індивіда, змінюються його стосунки з навколишнім соціальним середовищем, а вікова криза – деяким узгодженням індивідуальних, біологічних чинників розвитку особистості із соціальними. Саме в кризові моменти загострюється боротьба між позитивною та негативною ідентичністю, що може спричинити аномальну лінію розвитку особистості.

Е. Еріксон розглядав ідентичність особистості у двох аспектах: 1) єдність органічного та індивідуального компонентів (єдність фізичного зовнішнього образу, задатків, тотожності, автентичності і цілісності індивідуального буття); 2) соціальний компонент (групова ідентичність – входження особистості у різні спільноти; психосоціальна ідентичність – відчуття людиною значущості свого буття для суспільства). Кожен з названих аспектів ідентичності має позитивний (яким має бути індивід з точки зору соціального оточення) і негативний (те, яким він не повинен бути) полюси. У протиставленні цих полюсів і формується ідентичність особистості. Кризовий момент загострює боротьбу, внаслідок якої

гору може взяти негативна ідентичність особистості. Для позитивного розвитку людського індивіда необхідне переважання позитивної ідентичності над негативною [10, с. 59].

Погляд Е. Еріксона на ідентичність як на основний момент у розвитку особистості в суспільстві виводить на питання загальнолюдського (усвідомлення людиною себе представником біологічного виду, людства, осмислення глобальних питань), групового (усвідомлення своєї належності до певних груп) та індивідуального (усвідомлення власної неповторності, намагання розвивати свої здібності) рівнів ідентичності. Серед учених немає єдиної думки про те, розвиток якого рівня ідентичності є найважливішим для успішної соціалізації. Існує твердження, що актуалізація особистості, домінування певного рівня її ідентичності, успішне становлення людського індивіда у соціумі зумовлюються суспільним (історичний розвиток суспільства та його специфіка) та індивідуальним (життєвий цикл особистості) часом.

Вікова криза у розвитку індивіда у різні вікові періоди, яким відповідають етапи її розвитку, характеризується специфічними особливостями. Підлітковий вік – це пора специфічних контрастів, що характеризують як внутрішній світ індивіда, так і сферу його міжособистісних стосунків. Важливими новоутвореннями віку є особистісне самоутвердження, дорослість, потреба у спілкуванні, інтенсифікація контактів, перегляд попередніх переконань та уявлень, формування нового світогляду, засвоєння норм, цінностей середовища. У міжособистісних стосунках підліток намагається з'ясувати, як до нього ставляться інші оточуючі [16, с. 289].

Важливим соціально–психологічним новоутворенням віку є дорослість. Виявляється вона як новий рівень домагань, що прогнозує майбутній стан, якого підліток ще не досяг. Це породжує вікові конфлікти та їх відображення в самосвідомості підлітка. Почуття дорослості вступає у суперечність з реальним статусом у сім'ї та школі, що провокує негативні форми самоутвердження: якщо підліток неспроможний проявити себе і довести іншим свою дорослість соціально–моральними нормами і схвалюваними способами дій, то він

намагається робити це будь-яким шляхом, іноді не вдаючись до аморальних чи асоціальних вчинків, манер спілкування.

У ранній юності не такими гострими є міжособистісні конфлікти індивіда, менше проявляється негативізм у ставленні до інших, поліпшується фізичне й емоційне самопочуття, підвищується комунікабельність, знижується рівень тривожності, нормалізується самооцінка. У спілкуванні простежується яскраво виражена статево-рольова диференціація, яка межує з інфантильно-рольовою негнучкістю, але бувають випадки загостреного відчуття самотності.

У ранній юності в індивіда на основі прагнення до автономії формується структура самосвідомості, яка дає змогу оцінювати свої здібності, особистісні якості та займатися самовдосконаленням. Посилення інтересу до своєї особистості у цей період є умовою цілеспрямованої самоосвіти. Для юнаків центром розвитку стає особистісне самовизначення, а центром життєвої ситуації, навколо якого починають обертатись уся їх діяльність та інтереси, вибір життєвого шляху особистості. Високого ступеня зрілості, диференціації досягає моральна свідомість, яка характеризується переходом на конвенційний рівень: вони починають усвідомлювати морально-етичні питання, над якими задумуються дорослі, їх моральне самовизначення опосередковане не тільки процесами пізнання, а міжособистісними відносинами, виникненням інтимних стосунків з особами протилежної статі та ін.

Соціалізуючись, юнак розвиває світогляд, самосвідомість, ставлення до дійсності, характер, особистісні та комунікативні якості, психічні процеси, накопичує соціально-психологічний досвід, набуває самостійності, впевненості у собі, стійкості до стресів. Діяльність його як суб'єкта освіти наділена іншим змістом, ніж у середніх класах, адже поряд із внутрішніми пізнавальними мотивами засвоєння знань з предметів, що мають особистісну цінність, у юнака з'являються соціальні й особистісні зовнішні мотиви, насамперед мотиви досягнення. «Поряд з освітим провідною стає особлива діяльність із встановлення інтимно-особистісних стосунків – діяльність спілкування» [19, с. 136]. Побудовані на основі певних морально-етичних вимог і соціальних норм

взаємини роблять міжособистісне спілкування юнаків діяльністю, всередині якої формуються спільні погляди на життя і майбутнє.

Процес соціалізації молоді ускладнюється переоцінкою традицій, норм і цінностей. Якщо раніше молодь спиралася на досвід попередніх поколінь, то тепер їй доводиться творити новий соціальний досвід, покладаючись переважно на себе, що значною мірою зумовлює суперечливі тенденції у її свідомості та поведінці. У студентському середовищі це засвідчують різноманітні моделі самореалізації. Для багатьох студентів основними цінностями є «знайти себе в житті», «бути людиною», «досягти матеріального достатку» тощо.

Студентський віковий період розвитку пов'язаний з освітою у виші, опануванням нових дисциплін, необхідних для освітньо-професійного становлення. Тому важливим чинником, який впливає на процес соціалізації, є навчальна діяльність. Соціально-психологічний компонент навчальної діяльності студентів утворюють такі складові: особливості створення позитивного психологічного клімату в студентській групі; питання адаптації до умов освіти у вузі; налагодження стосунків із викладачами; соціально-психологічні бар'єри студентів, зумовлені процесом навчання; типи спілкування і діяльності на рівні «педагог – студент», «педагог – студентська аудиторія»; питання міжособистісних конфліктів; питання взаєморозуміння викладача і студентів; етнопсихологічні особливості спілкування в процесі освіти та взаємодії; особливості вияву десоціалізуючих впливів на молоду людського індивіда. Дія цих чинників зумовлює особливості соціалізації студентства. У цьому контексті значущою є питання адаптації студентів-першокурсників до умов освіти у вузі, зумовлена недостатньою орієнтацією в соціопсихологічному просторі нового соціального інституту [6, с. 253].

Зрілість є найбільш тривалим періодом онтогенетичного розвитку особистості. На стадії ранньої зрілості людський індивід залучається до всіх сфер діяльності, стабілізує якості особистості, у тому числі соціально-комунікативні здібності, встановлює близькі стосунки з іншою людиною, виявляє творчі здібності, вибудовує власний спосіб життєвого шляху, долає

першу психологічну кризу переоцінки життєвого шляху. На цей період припадають переоцінка цілей і домагань, аналіз дійсності, оточення, прагнення вплинути на майбутнє, стати творчою особистістю, професіоналом. Середня зрілість пов'язана з пошуком відповідей на питання про сенс життєвого шляху, людський індивід намагається здійснити свої мрії. Супроводжують його і сумніви щодо продовження обраного життєвого шляху, страх зниження працездатності, пошук нових цінностей. Відчутними для особи стають розбіжності між дійсністю та прагненнями, вона почувається наче на роздоріжжі. Від її вибору залежатимуть життєвого шляху та розвиток.

Вікова криза особи середини життєвого шляху може мати кілька варіантів:

1. Усвідомлення особистістю вікової кризи без відповідної оцінки своїх планів і домагань. Відсутність такої оцінки, а також відповідних коректив життєвої стратегії (цілей, планів) спричинюють рутинність життєвого шляху людського індивіда.

2. Усвідомлення особистістю вікової кризи через сприйняття та оцінку реакцій життєвого шляху, які породжують страх перед майбутнім, думки про неможливість активності та корекції життєвих планів.

3. Усвідомлення особистістю вікової кризи через оцінку та корекцію планів, оновлення та бажання активно діяти за нових умов [16, с. 456].

Для успішного подолання вікової кризи середини життєвого шляху особистості важливо проаналізувати власні цілі (самоаналіз) і переоцінити власні ресурси, розширити кругозір, переглянути і скоригувати життєвий курс під новим кутом бачення цілей. Середина і друга половина життєвого шляху для особистості повинні мати значущість, інакше вони мало відрізнятимуться від першої половини життя. У цей період індивіду необхідно досягти зрілої відповідальності; забезпечити належний життєвий рівень; виробити оптимальні способи проведення дозвілля; допомагати дітям в усвідомленні своєї відповідальності у житті; поглиблювати особистісний аспект подружніх взаємин; розсудливо сприйняти фізіологічні зміни, звикнути до них,

пристосуватися до взаємодії з батьками, які «входять» у старість. На етапі зрілості індивід починає віддавати суспільству те, що отримав протягом життєвого шляху. Діалектична зумовленість цього процесу є запорукою розвитку суспільства й особи [26, с. 59].

Отже, соціалізація особистості людського індивіда у різні вікові періоди розвитку характеризується специфічними особливостями і пов'язана із періодизацією психічного й соціального розвитку, враховує насамперед психофізіологічні зміни в організмі. Вирішення кризи на різних етапах розвитку спирається на особливості взаємодії з соціумом, тобто на міру включення в суспільну діяльність та соціальні контакти, особливості відтворення соціальних зв'язків і засвоєння соціального досвіду.

Висновки до розділу 1

Отже, вікові кризи – особливі періоди розвитку людського індивіда, які характеризуються психологічними змінами. У сучасній науці не вироблено єдиного погляду на вікові кризи. Одні дослідники вважають їх ненормальним явищем, результатом неправильного виховання, інші вчені вбачають у вікових вікова кризах конструктивний елемент, вважають їх закономірним явищем розвитку. Вікова криза є природним явищем, оскільки протягом життєвого шляху її переживають усі особи. За суттю вона є внутрішнім конфліктом з приводу життєвого шляху, його смислу, цілей і шляхів їх досягнення. Переживання вікової кризи особистістю пов'язане з глибиною усвідомлення кризового стану, з рівнем зрілості, зі здатністю до рефлексії.

Вікові кризи є неминучою стадією розвитку дитини. Вікова криза визріває всередині особистості, настання її спричинюється тим, наскільки індивід засвоїв все, що необхідно було опанувати на певному етапі розвитку. Традиційно виокремлюють вікові кризи дитинства, підліткового, юнацького, похилого віку, зрілості, старості. Це переломні моменти, під час яких відбувається переоцінка всіх колишніх цінностей, переосмислення свого «Я» і стосунків з оточуючими людьми. Одним з таких моментів є вікова криза дитини трьох років.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТІКАННЯ КРИЗИ НА ЕТАПІ РАНЬОГО ДИТИНСТВА

2.1. Зміст вікової вікової кризи на етапі раннього дитинства

Ранній дитячий вік охоплює період від 1 до 3 років і є одним із ключових етапів розвитку. Він характеризується новою соціальною ситуацією, оскільки провідною стає предметно–маніпулятивна діяльність, яка заміняє емоційне спілкування з дорослим, виникають нові важливі новоутворення. Особливе значення раннього дитячого віку полягає в тому, що він пов'язаний із ходьбою. Здатність до переміщення має відчутні наслідки для дитини. Завдяки їй дитина раннього віку починає самостійніше спілкуватися із зовнішнім світом. Ходьба розвиває вміння орієнтуватися в просторі, розширює можливості ознайомлення з оточенням, забезпечує перехід до самостійної предметної діяльності.

Для віку раннього дитинства основними видами діяльності є предметна діяльність, мовлення, гра. Розвиток у трирічної дитини *предметної діяльності* пов'язаний з оволодінням виробленими людством способами користування предметами. Дитина раннього віку вчиться від дорослих використовувати предмети, осягає значення речей. Відмінність предметної діяльності від простого маніпулювання предметами полягає в підпорядкуванні способів дії з предметами функціональному призначенню у житті [1, с. 36].

Ранній дитячий вік є сенситивним періодом для розвитку *мовлення*, оскільки оволодіння мовою в цей час стає найефективнішим. До 3-х років дитина раннього віку оволодіває мовленнєвим диханням, засвоює майже всі звуки рідної мови. Її словниковий запас становить від 1200 до 1500 слів, вона використовує поширені речення (5–6 слів), що свідчить про опанування основ синтаксису, виявляє активність у мовному спілкуванні з дорослими та дітьми, оволодіває експресивно–мімічними діями (усмішка, контакт очей, рухи, пози, дотики тощо). На 2–3–му роках життєвого шляху дитині необхідно особливо інтенсивно займатись мовленнєвим розвитком. Для розвитку трирічної дитини

особливе значення має *гра* – діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності. Елементи гри використовують уже немовлята, маніпулюючи предметами, а на другому році життєвого шляху гра стає більш спонтанною та змістовною. Вона є не просто маніпуляцією, а розгортається як дії з предметами, в яких дитина раннього віку відтворює те, що роблять дорослі (наприклад, розмова по телефону, пиття чаю). Це перші кроки на життєвому шляху дитини до символічних дій [15, с. 7].

Ігрова діяльність трирічної дитини є основою формування майбутніх умінь і навичок, розумових дій. У процесі ігрового експериментування формується багато нових складних здібностей. До двох років малюки вже можуть грати в елементарні логічні (передбачають використання і розвиток навичок логічного мислення) і тематичні (за заданою дорослими чи самостійно обраною) ігри, виявляючи здатність складати план дій. Найпоширенішими у цьому віковому періоді видами ігор є гра–вивчення (ігрове вивчення особливостей предметів), гра–конструювання (самостійне зведення споруд і обігрування їх), рольова гра (перебирання дитиною на себе ролі дорослого).

Уже в ранньому віці діти виявляють здатність до *символічних дій, тобто* створення нових відношень між предметом і його використанням. Ця якість розвивається в кілька етапів. Дещо старша року дитина раннього віку може ставитись до іграшкової чашки як до реальної, справжньої, робити вигляд, ніби п'є з неї; може покласти ляльку на дерев'яний брусок, як на ліжко. У півтора року дитина робить крок у розвитку символічних дій: перевернувши ляльку вниз головою, вдає, що сипле сіль із сільнички. А дворічна дитина раннього віку, побачивши дві різні дерев'яні кульки, може стверджувати, що це мама і тато. На завершенні другого року діти вводять у гру замість себе іграшку, використовуючи її в ігрових сюжетах: можуть давати пити ляльці [2, с. 92].

У грі дитина раннього віку починає наслідувати людських індивідів. Наслідування (відтворення дій, творчої манери інших осіб, ідеалів, рис характеру) трирічної дитини є вибіркоким, тобто реакція виникає лише після певної поведінки дорослого або інших дітей. Однак на початку другого року

життєвого шляху він здатен наслідувати поведінку дорослого ще не відразу і не всі його дії. Це залежить від характеру самої дії. Найлегше дітям дається наслідування моторних дій, значно важче – наслідування соціальних. Наслідування зумовлене прагненням до соціального утвердження, бажанням бути подібним на іншого або досягти певної мети. У ранньому дитинстві наслідування залежить від рівня когнітивного (пізнавального) розвитку. У цьому віковому періоді дитина раннього віку виявляє форми поведінки, що свідчать про перші прояви *самопізнання* (ґрунтується на самоспостереженні та ставленні інших людських індивідів) своїх дій чи станів. Дворічні малюки починають підпорядковувати поведінку інших своїм потребам, пов'язаним з особистісним та фізичним розвитком [14, с. 94].

Про формування *самосвідомості* (образу себе і ставлення до себе) дитини на другому році життєвого шляху свідчить її здатність впізнавати себе у дзеркалі, активно використовувати займенник «Я». У період від одного до 3-х років відбувається перетворення трирічної дитини з істоти, яка вже стала суб'єктом, на істоту, що усвідомлює себе як особистість. Із зародженням самосвідомості розвивається здатність розуміти емоційний стан іншого. Після 1,5 року вона виявляє усвідомлене прагнення втішити засмученого індивіда, обняти, поцілувати, дати іграшку або солодощі. Це свідчить про здатність згадати свої попередні емоційні почуття, діяти відповідно до власного досвіду.

Наприкінці третього року діти вже обстоюють право на незалежну поведінку заявами «Я сам». Поява цього феномену спричинює розпад попередньої психосоціальної ситуації, що проявляється в кризі 3-х років. Вікова криза 3-х років – це криза соціальних відносин, яка зумовлена становленням самосвідомості дитини і проявляється в впертості, протесті, негативізмі, деспотизмі [13, с. 44]. Кризі 3-х років властиве руйнування попередніх стосунків з дорослими, яких дитина починає сприймати як носіїв зразків дій і стосунків у навколишньому світі. Дитинство зі світу, обмеженого предметами, у цей період перетворюється на світ людських індивідів. У дитини з'являється прагнення до самостійності, самостійного задоволення своїх потреб («Я сам»).

Прагнення бути як дорослий може знайти втілення тільки у формі гри. Тому вікова криза розв'язується завдяки переходу до ігрової діяльності.

Вікова криза трирічного віку є періодом «відділення» дитини від дорослого. Можна назвати цей період часом становлення особистості дитини. Це важкий час для батьків, бо у цей період дитина раннього віку може стати начебто некерованою, примхливою, конфліктувати з близькими. Але від того, як батьки поведуть себе, буде залежати, яким виросте дитина – пасивною або активною, наполегливою і незалежною або боязкою і невпевненою. Особливо сильно вікова криза 3 років в сім'ях, де єдина дитина. Вікова криза 3-х років може початися вже з 2,5 років, а закінчитися може в 3,5 – 4 роки. В окремих дітей вона яскраво виражена, в інших починається непомітно [17, с. 62].

Вікова криза 3-х років – це рубіж між раннім дошкільним віком – один з найбільш складних моментів у житті дитини. Це перегляд старої системи соціальних відносин. Як вважав Д. Ельконін, вікова криза 3 років – це вікова криза соціальних стосунків, а будь-яка вікова криза стосунків є віковою кризою виділення свого «Я» [12, с. 89]. Зміна позиції дитини, ріст її самостійності і активності, вимагають від близьких дорослих своєчасної перебудови стосунків. Якщо ж нові стосунки з дитиною не складаються, її ініціатива не заохочується, самостійність обмежується, виникають безпосередньо кризові явища, що проявляються у взаєминах з дорослими, а іноді й з однолітками.

Вікова криза вперше була розкрита в роботі Е. Келер «Про особистість трирічної дитини». Вона виділила сім характеристик вікової кризи 3-х років.

1. Негативізм. Це негативна реакція, пов'язана із стосунками однієї людського індивіда з іншою. Дитина раннього віку відмовляється підкорятися вимогам дорослих. Головний мотив дії – зробити навпаки, прямо протилежне тому, що йому запропонували. Л. Божович описує два приклади негативізму. Хлопчик вирішив малювати, але замість очікуваної відмови отримав згоду батьків. З одного боку, йому хочеться малювати, з іншого – ще більше хочеться зробити навпаки. Хлопчик знайшов вихід із складної ситуації: розплакавшись,

почав вимагати, щоб малювати йому заборонили. Після виконання цієї вимоги він із задоволенням почав малювати.

2. Вередливість – це реакція на власне рішення, заключається в тому, що дитина раннього віку настоює на своїй вимозі. Тут відбувається виділення особистості і висувається вимога, щоб з цією особистістю рахувалися. Впертість не слід змішувати з наполегливістю, завдяки якій дитина раннього віку добивається бажаного. Вперта дитина раннього віку настоює на тому, чого їй не так сильно хочеться, або й зовсім не хочеться, або давно розхотілось.

3. Гонор. Близький до негативізму та вередливості, але має свої особливості. Це протест проти порядків, які існують вдома. Вона спрямована не проти конкретного дорослого, а проти системи стосунків, що склалися в сім'ї, норм виховання. Дитина раннього віку настоює на своїх бажаннях і невдоволена всім, що їй пропонують і роблять інші. «Та ну його!» – найбільш поширена реакція. Враховуючи, що гонор – це риса, яка властива українській ментальності, слід особливо бути уважним до дитини.

4. Свавілья. Стремління до емансипації від дорослого, яскраво проявляється тенденція до самостійності: дитина раннього віку хоче робити і вирішувати все сама. У принципі, це позитивне явище, але під час вікової кризи гіпертрофована тенденція до самостійності призводить до своєвілья, вона часто неадекватна можливостям дитини і викликає додаткові конфлікти з дорослими.

5. Знецінювання. Це характеристика всіх наступних перехідних періодів. В очах дитини 3-х років йде знецінення старих правил. Дитина раннього віку може почати сваритися, кинути або поламати улюблену іграшку і таке інше.

6. Протест–бунт. Він проявляється в суперечках з батьками. «Вся поведінка дитини набуває рис протесту, нібито дитина раннього віку знаходиться в стані війни з оточуючими», – писав Л. Виготський.

7. Деспотизм. Дитина раннього віку жорстоко проявляє свою владу над оточуючими їй дорослими, диктує, що вона буде їсти, що не буде, може мама йти додому чи ні. Якщо в сім'ї кілька дітей, замість деспотизму можуть

виникнути ревності: та ж тенденція до влади виступає як джерело ревності, нестерпного ставлення до інших дітей, які не мають прав у сім'ї [4, с. 93-94; 7а].

Усвідомлювати своє «Я» трирічна дитина раннього віку починає під впливом зростаючої самостійності. Саме тому «Я» дитини пов'язане з поняттям «Я сам». Змінюється ставлення дитини до світу: тепер нею рухає не лише бажання пізнавати нове, опанувати навички поведінки. Навколишня дійсність стає сферою самореалізації маленького дослідника. Дитина раннього віку вже випробовує свої сили, перевіряє спроможності. Вона утверджує себе, і це сприяє появі самолюбності – найважливішого стимулу до самовдосконалення.

Для кризи 3-х років найважливішим новоутворенням є виникнення нового відчуття «Я» та «Я сам». За перші три роки індивід освоюється у навколишньому світі, звикає до нього і виявляє себе як самостійна істота. У цьому періоді настає момент, коли дитина раннього віку узагальнює весь досвід свого раннього дитинства, і на основі реальних досягнень у дитини складається власне ставлення до себе, з'являються нові характерні риси. До цього віку все частіше можна почути від дитини займенник «я» замість власного імені, коли вона говорить про себе. Дитина раннього віку починає усвідомлювати себе як окрему істоту, зі своїми бажаннями й особливостями, отже, у неї з'являється нова форма самосвідомості [21, с. 79; 34а].

Зазвичай давати трирічному малюку право на повну самостійність неможливо: адже, вже багато освоївши для свого віку, трирічна дитина раннього віку не повністю усвідомлює свої можливості, не вміє висловлювати думки. Стосунки дитини з батьками повинні увійти до нового русла і бути засновані на повазі та терпінні батьків. Намагаючись одним словом описати те найважливіше, що набуває дитина раннього віку унаслідок вікової кризи 3-х років, можна назвати це гордістю за досягнення. Це є новим комплексом поведінки, в основі якого лежить ставлення до дійсності, до дорослого, що склалося упродовж раннього дитинства, обумовлене власними досягненнями. Суть нового поведінкового комплексу у такому: по-перше, дитина раннього віку починає прагнути до досягнення результату цілеспрямовано, незважаючи

на складнощі та невдачі. По–друге, з'являється бажання продемонструвати свої успіхи дорослому, без схвалення якого ці успіхи втрачають цінність. По–третє, в цьому періоді з'являється загострене почуття власної гідності – підвищена образливість, емоційні спалахи, чутливість щодо визнання досягнень батьками й іншими значущими в житті трирічної дитини людьми.

Отже, намагаючись описати те найважливіше, що набуває дитина раннього віку унаслідок вікової кризи 3-х років, можна його назвати «гордістю за досягнення». Це є цілком новим комплексом поведінки, в основі якої лежить ставлення до дійсності, до дорослого, що склалося упродовж раннього дитинства, обумовлене власними досягненнями. Дитина раннього віку починає прагнути до досягнення результату діяльності – настирливо, цілеспрямовано, незважаючи на складнощі та невдачі; з'являється бажання продемонструвати свої успіхи дорослому; з'являється загострене почуття власної гідності.

2.2. Способи конструктивного вирішення кризи на етапі раннього дитинства

Основні прояви вікової кризи, що турбують вихователів і батьків, полягають в «афективних спалахах» – істериках, примхах. Зазвичай подібне може відбуватися і «стабільні» періоди розвитку, але тоді це трапляється набагато рідше і менш інтенсивно. Рекомендації ж, як поводитися в таких ситуаціях, будуть ті ж самі: нічого не робити і не вирішувати доти, поки трирічна дитина раннього віку повністю не заспокоїться. Про всяк випадок треба мати кілька способів того, як можна заспокоїти трирічної дитини.

Слід ігнорувати такі сплески негативних емоцій або реагувати на них спокійно. Також корисно «пожаліти» дитину: обійняти, погладити по голівці, посадити на коліна. Цей спосіб спрацьовує безвідмовно, але зловживати не варто. Адже дитина раннього віку зникає, що її сльози і примхи викликають «позитивне підкріплення», і звикнувши, використовуватиме їх як можливість отримати додаткову «порцію» ласки й уваги. Істеріку краще зупинити переключенням уваги. Малята жваво реагують на все нове, тому нова іграшка, мультимедіа або пропозиція зайнятися чимось цікавим може зупинити конфлікт.

Три роки – це розвиток самостійності, перше розуміння того, «що я собою являю і значу в цьому світі». Усі ці якості закладаються саме тут і зараз – шляхом спроб, досягнень і помилок. Слід дати можливість трирічній дитині робити помилки тут і зараз, на ваших очах. Це допоможе їй в майбутньому уникнути безлічі серйозних питань. Для цього батьки самі повинні побачити в дитині самостійного людського індивіда, який має право йти своїм шляхом і бути зрозумілим. Встановлено, якщо батьки обмежують прояви незалежності дитини, карають або висміюють спроби самостійності, то розвиток її порушується: замість сили волі, незалежності формується загострене почуття сорому і невпевненості в собі.

Право на власне рішення – одна з основних ознак того, наскільки вільними людиною відчуває себе в певній ситуації. Таке саме сприйняття дійсності й у трирічної дитини. Більшість негативних проявів вікової кризи 3-х

років – це результат того, що дитина не відчуває свободи у власних рішеннях. Можливість самому приймати рішення їй бажано надати. Це дозволить дитині сформувати потрібні в житті якості, а батькам впоратися з негативними проявами вікової кризи 3-х років.

Якщо трирічна дитина раннього віку на всі пропозиції говорить «ні», «не буду», «не хочу», і в такому випадку не слід примушувати її. Батьки можуть запропонувати дитині два варіанти: малювати фломастерами або олівцями, грати в пісочниці або в альтанці, їсти із синьої або зеленої тарілки. Дитина раннього віку отримає упевненість в тому, що на її думку зважають.

Варто також згадати про прийом дитини «зробити навпаки». Втомившись від «ні», «не хочу» і «не буду», корисно переконувати дитину у протилежному тому, до чого ви прагнете. Наприклад, «ти не повинен спати», «не їж цей суп» «ні в якому разі не лягай в ліжко». Цей спосіб часто спрацьовує. Але навіть з позиції стороннього спостерігача він виглядає неетично: дитина раннього віку – такий же індивід, як і дорослий, який, користуючись своїм становищем, ошукує і маніпулює дитиною. Окрім питання етичності, вікова криза сприяє розвитку особистості, формуванню характеру.

Гіпертрофована самостійність є особливістю вікової кризи 3-х років. Трирічна дитина раннього віку хоче все робити сама, не замислюючись над тим, чи відповідають її бажання можливостям. Навчитися співвідносити «можу» і «хочу» – завдання розвитку на найближчий час. Дорослі своєю участю в таких експериментах можуть допомогти дитині швидше подолати кризу, зробити її менш болісною і для самого трирічної дитини, і для тих, хто його оточує. Це можна робити й під час гри. Саме її Е. Еріксон порівняв з «безпечним островом», де дитина раннього віку може «розвивати й апробувати свою незалежність, самостійність». Гра з її особливими правилами і нормами, що відображають соціальні зв'язки, дозволяє випробувати свої сили, набути навичок і побачити межі власних можливостей.

Добре, якщо близько 3-х років батьки помітили у трирічної дитини ознаки вікової кризи, яка розпочинається. Ще краще, коли через якийсь час

батьки з полегшенням упізнають ласкаву дитину, що стала трохи дорослішою. Але трапляються ситуації, коли вікова криза з усіма її негативізмами не настає. Батьки, які ніколи не чули і не замислювалися про вікової кризи розвитку, радіють. Але батьки й вихователі, які усвідомлюють важливість вікових криз розвитку, не помічають жодних ознак «віку норовистості» у трирічної дитини, починають турбуватися. Існує думка, що якщо вікова криза протікає непомітно, то це свідчить про затримку в розвитку афективної і вольової сторін особистості. Тому освічені дорослі починають спостерігати за малюком із посиленою увагою, намагаються розшукати прояви вікової кризи, здійснюють походи до психологів і психотерапевтів.

Добре, якщо дитину обстежить фахівець, який скаже, що є діти, які в три роки майже не виявляють негативних проявів. А якщо й виявляють, то вони минають так швидко, що оточуючі можуть їх навіть не помітити. Вважати, що це негативно позначиться на психічному розвитку або становленні особистості, безпідставно. Адже в кризі головне не те, як вона протікає, а те, до чого призводить. Тому завдання батьків – стежити за появою нового в поведінці дитини – тобто формуванням волі, самостійності, гордості за досягнення.

Перш за все, батькам слід пам'ятати, що при сторонніх людях дитина раннього віку не намагається виставити їх поганим батьком або матір'ю, їй до цього дуже далеко, вона просто хоче самоствердитися. Тому батьки повинні керуватися не тим, що про них подумують люди, а інтересами своєї дитини, допомогти їй пережити кризу. Психіка дитини варта того, щоб набратися терпіння і не вступати в суперечки з дитиною, не показувати свій гнів.

Бажаючи конструктивно вирішити кризу на етапі раннього дитячого віку, батькам потрібно враховувати такі рекомендації:

1. Звертаючись до дитини, формулюйте свої прохання не у вигляді твердження («Іди їсти»), а у вигляді питання («Ти їсти будеш?», «Ти їсти будеш зараз чи пізніше?», «Ти будеш їсти рисову кашку або гречану?» в залежності від відповіді, яку ви очікуєте почути).

2. Поводьтеся з малюком, як з рівним. Запитуйте дозволу взяти його іграшку, обов'язково говоріть «Дякую», якщо трирічна дитина раннього віку надав вам послугу. Так ви не лише уникнете негативізму і впертості з його боку, а й подасте трирічній дитині хороший приклад для наслідування.

3. Направляйте енергію дитини в мирне русло, тобто пропонуйте заміну небажаним вчинків трирічної дитини (так робити не можна, а так можна), використовуйте гру для згладжування кризових моментів.

4. Поступайтеся дитині в «дрібницях», максимально розширте її права, дозвольте їй робити помилки, не втручайтеся в дитячі справи, якщо трирічна дитина раннього віку про це не просить. Але в тому, що стосується його здоров'я і безпеки, а також здоров'я та безпеки інших людських індивідів – будьте непохитні – «ні», без винятків!

Висновки до розділу 2

Особливості вікової кризи 3-х років можуть привести багатьох дорослих у розпач. Проте, стикаючись із подібними проявами, дорослі повинні твердо пам'ятати про те, що зовнішні негативні ознаки – це лише зворотний бік позитивних складових змін особистості, головний і основний сенс будь-якого критичного віку. У кожен період розвитку дитина раннього віку має особливі, притаманні лише даному віку потреби, засоби, способи взаємодії зі світом і усвідомлення себе. З часом, виконавши свою роль, вони повинні поступитися місцем новим – абсолютно іншим, однак єдино можливим в ситуації, що змінилася. Дитині важливо на цьому рівні розвитку, щоб дорослі обов'язково поводитися відповідно до тієї позиції, яку вони займають у соціальній структурі. Дитина раннього віку вже точно виконує свою роль. У діалозі вона веде не будь-яку, а саме свою партію, і при цьому має на увазі всю ситуацію, де враховуються також інші позиції.

Всі симптоми вікової кризи 3-х років свідчать про те, що у дитини з'явилося бажання проявити своє «Я», дитина раннього віку сама шукає нагоду протиставити себе дорослій людському індивіду. У всіх цих ситуаціях дитина раннього віку сама формує своє «Я». З новоутворень вікової кризи 3-х років виникає тенденція до самостійної діяльності, схожої на діяльність дорослого, адже дорослі виступають для дитини як зразки, і дитина раннього віку хоче діяти, як вони. Отже, тільки дитина раннього віку усвідомлює власну самість, стосунки дорослим переходять на якісно новий рівень.

ВИСНОВКИ

Вікові кризи – особливі, перехідні періоди розвитку людини, які характеризуються психологічними змінами. У сучасній науці не вироблено єдиного погляду на вікові кризи. Одні дослідники вважають їх ненормальним, болісним явищем, результатом неправильного виховання, інші – вбачають у кризах конструктивну функцію, вважаючи їх закономірним, неминучим явищем. Вікова криза є природним явищем, оскільки протягом життя її переживають усі люди. За своєю суттю вона є внутрішнім конфліктом з приводу життя, його сенсу, головних цілей і шляхів їх досягнення. Переживання людиною кризи пов'язане з глибиною і гостротою усвідомлення кризового стану, з рівнем особистісної зрілості, із здатністю до рефлексії.

Вікові кризи – це неминуча стадія розвитку і дорослішання дитини. Вікова криза визріває всередині особистості, настання її спричинюється тим, наскільки людина засвоїла все, що необхідно було опанувати на певному етапі. Традиційно виокремлюють кризи дитинства, підліткового, юнацького, похилого віку, зрілості і старості. Це свого роду переломні моменти, під час яких відбувається переоцінка всіх колишніх цінностей, переосмислення свого «я» і стосунків з оточуючими. Одним з таких моментів є криза трьох років. Кожному періоду розвитку дитини властиві свої потреби, способи взаємодії, моделі поведінки та усвідомлення себе. Досягнувши трирічного віку, малюк починає усвідомлювати, що він особистість. Це проявляється виникненням в мові слова «Я». Дитина починає сприймати себе як самостійну людину, що має свої бажання. Разом з цим усвідомленням і приходить криза трьох років.

Діти в три роки чекають від оточуючих, а особливо від батьків, визнання їх самостійності і незалежності, навіть не дивлячись на те, що самі до цього ще не готові. Тому для дитини в цьому віці дуже важливо, щоб з нею радилися і цікавилися її думкою. Непогано працює прийом переключення уваги. Будь-яка криза – це внутрішнє протиріччя між «хочу» і «можу». Тобто, з одного боку, багато бажань дитини не відповідають її реальним можливостям (внутрішній

конфлікт), а з іншого боку, вона стикається з постійною опікою дорослих (зовнішній конфлікт). Відповідно дитина відчайдушно чинить опір такій опіці і прагне сама приймати рішення.

Ознакою кризи трьох років є впертість. Висловивши якесь бажання або думку, малюк буде наполягати на своєму до останнього, причому, навіть якщо це бажання у нього вже давно пропало. Зазвичай переконати впертого не допомагають ніякі вмовляння і обіцянки чогось більш вартісного. Таким чином малюк хоче зрозуміти, що з його думкою рахуються. Також присутній негативізм, коли є прагнення дитини суперечити і робити не так, як їй говорять. Також дитина прагне все робити і вирішувати самостійно, а вікова криза у трирічних дітей робить цю рису надмірною, неадекватною до їх можливостей. Дитина вказує оточуючим, що ті повинні робити або як себе вести і вимагає, щоб їй підкорялися. Зміни в поведінці дитини, причому часом дуже великі, нерідко викликають подив у батьків. Дуже важливо не реагувати на них жорстко, постійно караючи дитину. У подібній ситуації необхідно зрозуміти, що це нормальний розвиток дитини в 3 роки. У цей період основним завданням батьків є підтримати дитину та допомогти безболісно подолати кризу.

Стикаючись із подібними проявами, дорослі повинні пам'ятати про те, що зовнішні негативні ознаки – це лише зворотний бік позитивних складових змін особистості, головний і основний сенс критичного віку. Дитині важливо, щоб дорослі обов'язково поводитися відповідно до тієї позиції, яку вони займають у соціальній структурі. Всі симптоми кризи трьох років свідчать про те, що у дитини з'явилося бажання проявити своє «Я», дитина сама шукає нагоду протиставити себе дорослій людині. У всіх цих ситуаціях дитина сама формує своє «Я». З новоутворень кризи трьох років виникає тенденція до самостійної діяльності, схожої на діяльність дорослого, адже дорослі виступають для дитини як зразки, і дитина хоче діяти, як вони. Коли дитина усвідомлює власну самість, стосунки її з дорослим переходять на якісно новий рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксарина Н.М. Воспитание детей раннего возраста / Н.М. Аксарина. – М. : Медицина, 1997. – 304 с.
2. Бауэр Т. Психическое развитие в раннем возрасте / Т. Бауэр. – Москва : Прогресс, 1979. – 320 с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – Москва : Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Валлон А. Психическое развитие ребенка / А. Валлон. – Москва : Просвещение, 1967. – 324 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский. – Санкт-Петербург : Союз, 1999. – 203 с.
- 7а. Гірняк А. Н. Глибинно-психологічне підґрунтя суїциду / А. Н. Гірняк // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 151-158.
8. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н.Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
9. Занимательные игры для детей от 3 до 6 лет / под ред. О. Дьяченко. – Москва : Просвещение, 1991. – 63 с.
10. Зеньковский В.В. Психология детства / В.В. Зеньковский. – Москва : Академия, 1996. – 347 с.
11. Карпенко З.С. Психотехніка в дитячому садку / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1994. – 162 с.
12. Козлова С.А. Дошкольная педагогика / Козлова С.А., Куликова Т.А. – Москва : Ваклер, 2008. – 482с.
13. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О. Л. Кононко. – Київ : Стило, 2002. – 144 с.

- 14.Корепанова М.В. Теория и практика становления и развития образа Я дошкольника : монография / М.В. Корепанова. – Санкт–Петербург : Перемена, 2001. – 286 с.
- 15.Косаковская Е. А. Игрушка в жизни ребенка / Е. А. Косаковская. – М. : Педагогика, 1980. – 96 с.
- 16.Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2003. – 748 с.
- 17.Кутієнко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. / В.П. Кутієнко. – К. : Центр. навч. л–ри, 2005. – 328 с.
- 18.Лайзане С.Я. Физическая культура для малышей / С.Я.Лайзане. – М. : Здоровье, 1997. – 160с.
- 19.Ларцев В.С. Социокультурный генезис личности / В.С. Ларцев. – Київ : Принт–Экспресс, 2012. – 360 с.
- 20.Лодкина Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства : учебное пособие / Т.В. Лодкина. – М. : Академия, 2009. – 336с.
- 21.Люблінська Г.О. Дитяча психологія / Г.О. Люблінська. – Київ : Вища школа, 1974. – 356 с.
- 22.Михайленко Н. Я. Как играть с ребенком / Михайленко Н. Я., Короткова Н. А. – Москва : Норма, 1999. – 166 с.
- 23.Морфофункциональное созревание основных физиологических систем организма детей раннего возраста / под ред. М. В. Антроповой, М. М. Кольцовой. – Москва : Педагогика, 1983. – 160 с.
- 24.Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития / В.С. Мухина. – М. : Владос, 2007. – 640 с.
- 25.Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология : учебник / Л.Ф.Обухова. – Москва : Российское педагогическое агентство, 1996. – 374 с.
- 26.Орбан–Лембрик Л. Вплив кризових і стабільних періодів життя людини на процес її соціалізації у суспільстві / Л. Орбан–Лембрик // Психологія і суспільство. – 2003. – №2. – С. 55–65.
- 27.Печора К.В. Дети раннего возраста в дошкольных учреждениях / К.В. Печора, Г.В. Пантюхина. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 176 с.

- 28.Поливанова К.Н. Психологический анализ кризисов возрастного развития / К.Н. Поливанова // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – С. 61–69.
- 29.Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2007. – 330 с.
- 30.Рафалюк М.І. Сучасні аспекти особистісного розвитку у ранньому віці / М.І. Рафалюк // Дошкільне виховання. – 2011. – № 4. – С. 49–51.
- 31.Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. / Савчин М.В., Василенко Л.П. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
- 32.Смирнова Е. О. Психология ребенка от рождения до 7 лет / Е. О. Смирнова. – Москва : Школа–Пресс, 1997. – 364 с.
- 33.Сопрун И.П. К вопросу об особенностях развития детей раннего возраста / И.П. Сопрун // Наука і освіта. – 2011. – №3. – С. 60–62.
- 34.Урунтаева Г. А. Дошкольная психология / Г. А. Урунтаева. – Москва : Академия, 1997. – 212 с.
- 34а. Фурман А.В. Проектування змісту і структури електронного навчально-книжкового комплексу для учнів початкової школи / Анатолій Васильович Фурман, Андрій Несторович Гірняк, Галина Степанівна Гірняк, Тамара Козлова // Вітакультурний млин. – 2014. – Модуль 16. – С. 29-39.
- 35.Цияев В. Р. О проблеме возрастных кризисов личности / В.Р. Цияев // Психологическая наука и образование. – 2013. – №6. – С. 19–21.